

MILAN - MILOŠ BRAJOVIĆ: **Crnogorsko Pleme BJELOPAVLICI - LJUDI I DOGAĐAJI**

Griješ je ne zabilježiti ono što se o precima zna ili se može doznati, jer će u budućnosti biti još više neznanja i nagađanja o njima

Duž rijeke Zete

Bjelopavlići se nalaze na stranama - brdima i u ravnici, dolini rijeke Zete. Zeta dijeli pleme na dva dijela, manji na desnoj, a mnogo veći na lijevoj obali. Na sjeveru se Bjelopavlići graniče Župom Nikšićkom, na istoku su Rovci i Piperi, sa juga sa Zagarčanima, na zapadu se dodiruju sa Pješivcima. Bjelopavlicima pripada skoro cijela teritorija od izvora Zete do Spuža, u pravcu istok-zapad oko 25 kilometara, a prema sjeveru i jugu skoro toliko. Dolina je na sjeverozapadu uža, a od Danilovgrada znatno šira.

Prvi put se Bjelopavlići pominju u istorijskim zapisima 1411. godine.

Osnivač Bjelopavlića Bijeli Pavle je imao dva sina: Šćepana i Mitra. Šćepan je imao sina Bubu (Martinići i Vražegrmci), dok je Mitar imao četiri sina: Petra (Petrušinovići), Pavka (Pavkovići), Nikolu (Matijaš i Tomaš) i Kaletu (Kalezići).

Vođe i skupštine

Sjeverno od Danilovgrada nalazi se selo Vučica, u čijem sastavu su Rova, gdje se održavale plemenske skupštine. Na njima se raspravljalo o unutrašnjim pitanjima plemena, međusobnim odnosima bratstvenika. Takođe, donošene su i odluke o otporu Turcima.

Bratstvo je predvodio knez, koji je u miru sudio nesuglasice među bratstvenicima, a bio je vojni starješina u ratu. Svaki knez na tom prostoru gdje su se održavale skupštine imao je svoju kamenu ploču-stolicu.

Narodno predanje pominje i vojvodu koji je, skupa sa knezom, rješavao sporove među bratstvenicima u plemenu.

Sve se to odigravalo na otvorenom prostoru, nekoliko puta u toku godine, zavisno od potrebe. Skupštinu su sačinjavali svi plemenici koji su mogli da nose pušku.

Predsjedavao je vojvoda, knez i nekoliko plemenika iz svakog šireg bratstva.

Kuća sa stupom

Među Bjelopavlicima je bilo dosta bratstava koja su se isticala. Međusobno uvažavanje

bilo poznato posebno u ogranku Brajovića-Košutovića koji su od Brajovog sina Vuksana, a to su Savićevići, Jugovići, Begovići, Tomkovići, Čučkovići, Prelevići, Sekulići i Nikolići. Njihov rodonačelnik Rade Mitrov sa sinovima imao je u selu Krasovini kuću na spratu. Gornji dio je služio za stanovanje, a u donjem dijelu bio je mlin i stupa za valjanje sukna. Sukno su donosili, osim Bjelopavlića, Piperi, Zagarčani, Zećani, pa i stanovnici Vrake kod Skadra. I danas postoje ostaci tog objekta, pa se pored njega jedna zaravan naziva Dolina od stupe. Kako se koji sin Radev ženio, napustio bi kuću, ali nikako selo, ni rad u stupi, već bi istočno na prostoru sela u Bostanima, pravilo kuću za stanovanje, sve jednu do druge dogradnjom, kako bi bili pod jednim krovom.

Kasnije se odluče napuste selo i nastane se u Jelenku, koji se zadugo zvao Donja Krasovina ili Kotarine, a nije poznato zašto.

Jedno od predanja govori da se Radevi potomci Brajovići prezivaju Košutovići jer je jedan uoči slave ubio košutu i spremio meso od nje za gozbu.

U vrijeme reorganizacije crnogorske vojske uvode se bataljoni i mnogi Košutovići postaju stotinaši i komandiri četa. Ističu se hrabrošću kako za vrijeme Balkanskih ratova, tako i kasnije.

Odbrana od Turaka

Turci su zbog nepristupačnog prilaza rijetko zalazili u bjelopavlička sela Poda, Krasovinu, Osojnik, Laće i Kolašinoviće, gdje su živjeli Brajovići, odnosno njihovi ogranci, tako da su bili bezbjedni.

Jedne prilike, kad su saznali da će ipak naići Turci, dali su se u zbjeg, tako da je ostalo jedno predanje kako su Kotlešići, ogranak Brajovića, dobili to ime.

Priča se da se Brajov sin Vuksan, još kao golobrado momče u zbijegu, zaštitio od kiše stavljajući kotao na glavu. Od tada se Vukašinovom imenu dodavao nadimak Kotlo, a njegovim potomcima prezime Kotlešići.

Pri jednom dolasku Turaka, predvođeni u jednim poturicom, u selo Krasovinu, mještani su bili iznenađeni jer do tada nijesu kod njih navraćali. Namjera im nije bila samo da pokupe harač, već i da pokažu silu i natjeraju seljaka na pokornost.

Svoju objest iskalili su na seoskog kneza i odluče da ga objese o murvu pred njegovom kućom.

Seljaci koji su se tu zatekli bili su nesprenni da ga brane. Međutim, u tom trenutku naišla je njegova žena i, iznenađena onim što je vidjela, uzela je srp i prekinula užu. Ostali iz sela, kad su čuli galamu i vrisku, zapucali su na Turke koji su pobjegli glavom bez obzira, a jednog Turčina su ubili. Priča se da Turci više nikada nijesu navraćali u ovo selo.

Jedina stara intriga

Poslije smrti oca u drugoj polovini petnaestog vijeka, na crnogorski prijesto dolazi Ivan Crnojević. Pored velikih previranja u zemlji, na njegovom dvoru bilo je dosta intriga.

U jednoj je stradao Brajo, sin Pavkov, unuk Mitrov, a praunuk Bijelog Pavla, koji je sa ostalom poslugom bio na dvoru.

Optužen je i obješen u selu Pažićima, u blizini Danilovgrada, i to zbog navodne veze sa mladom udovicom, snahom Ivana Crnojevića.

Brajova žena sa sinovima Đuretom, Nikolom, Vuksanom, Vulošem i Vukašinom napustila je Bjelopavliće i nastanila se u Golubovcima-Zeta.

Poslije izvjesnog vremena, kada se utvrdilo da je učinjena nepravda Braju, njegova žena se vratila sa sinovima (osim Đurete) u svoju postojbinu i to Nikola u Poda, Vuksan i Vukašin u Krasovinu, dok se Vulošin naselio u Laćama.

Udovičin uslov

Nakon doseljavanja u Zetu, najstariji sin Đureta oženio se i nastanio u Mojanovićima. Tu nastaje njegovo brojno potomstvo, pa se jedan broj njegovih sinova vratio kod stričeva Vuksana i Vukašina u Krasovinu. Neke porodice Brajovića-Đuretića nešto kasnije naselile su Jelenak, Kosovi Lug, a neke se nastanile u Martinićima (Vukeljići, njihov ogranak).

Ovdje treba istaći i ovaj slučaj. Kada su Vuloševi bratanići pošli u Mojanoviće kod svojih rođaka naišli su na mladu udovicu sa sinom Filipom, a pošto je Vulošu bila umrla žena, sa kojom nije imao djece, zaprosili su je za strica.

Pametna žena, rodom Crmničanka, prihvatila je ponudu pod uslovom da ne ostavlja sina Filipa, već da sa novim porodom sa Vulošem on ima podjednaka imovinska prava.

Oni su to prihvatili i došli u Lađe, računajući da će Vuloš biti zadovoljan sa njihovom namjerom. Tada je, kažu rekao bratanićima: „Zar ćete djeco, sa mnom, starcem, da se sprdate?!”

Da li je to izgovorio zbog žalosti za preminulom suprugom ili zbog nečeg drugog-nije poznato.

Jedan od bratanića mu je postavio ovakvo pitanje: „Kad je, striko, uzeti nećeš, bolje da se ja sa njom oženim”.

Ipak, nakon ubjeđivanja, starac je i u braku sa njom dobio sinove: Jova i Ika, od kojih su Jovovići i Ikovići, a od njihova brata po majci Filipa, nastao je ogranak Filipovići.

I u priči i u boju

Razgovarajući sa Miladinom, sinom Radojice Brajovića, sa Lazina-Kosovi Lug, saznao sam da su naši bratstvenici naselili ovo selo negdje u devetnaestom vijeku, kada su i druga bratstva došla u ovaj kraj.

Laž i nepravdu nijesu podnosili od bilo koje strane da je dolazila. Uživali su dobar glas, ali su, kako mu je jedan od najbolnijih srodnika Milutin Madzov pričao, bili i zločesti.

Znali su zbog nepravde sve „đavolu da dadu”, kako bi narod rekao. Sve to Miladin potkrepljuje Milutinovim riječima: „Zao Ilija, a gori Milija, a Pureta ni lijeka nema” i tako dalje navodeći sve imena predaka.

Sve ovo nije njima smetalo da su imali brojna kumstva i prijateljstva.

Posebno su bili cijenjeni zbog objektivnosti.

Poruka Svetog Petra Cetinjskog

Gospodar Crne Gore, Petar Prvi Petrović bio je posebno voljen i cijenjen u Bjelopavlićima, za razliku od njegovih nasljednika.

Evo i njegovih riječi izgovorenih u selu Slatina, okupljenim Bjelopavličima ispred crkve Vračevi, a pred bitku na Martinićima i Krusima 1796. godine:

„Evo smo došli, mili moji vitezovi i čestiti junaci, došli smo da s' neprijateljem našu krv proljemo, došli smo da osvjetlimo obraz pred svijetom, došli smo da pokažemo neprijatelju naše vjere, našeg imena i naše predrage slobode, da smo Crnogorci, da smo narod, narod voljan, koji dragovoljno za svoju slobodu bori se do posljednje kaplje krvi i sami najmiliji život na među svojih besmrtnih prađedova ostavlja: ali pokletog vraga hristijanstva preko sebe živa ne pušta u slobodne naše drage gore, koji su naši prađedovi, naši đedovi, naši očevi i mi sami pravednom krivicom oblili!”

Jednoglasno je njegova poruka prihvaćena i Brda prisajedinjena Crnoj Gori.

U prave ruke

U svoje vrijeme jedini Pavković nastanjen među Martinićima bio je Lale Vukeljić-Brajović, poznat i priznat tamo gdje se išlo na Turke.

Dođe vrijeme da se za junaštvo dijele neka odlikovanja, a samo jedna Obilića medalja na čitavi bataljon.

Poslije dugog vijećanja odluče da Obilića medalju dodijele, pred strojem, zaslužnom junaku, bratu komandira Radovića.

Kad medalju okačiše slavodobitniku, izađe Lale iz stoja, pa će ovo zatražiti da skine medalju da je on bolje vidi i razgleda. kada to ovaj učini Lale će: „Ova medalja pripada meni, a druga sigurno tebi”. Stavi je sebi na prsi i glasno reče: „Ko misli da mu pripada, neka dođe da je uzme sa mojih grudi”. Niko nije reagovao. Medalja mu je ostala. Brat komandira je dobio drugu.

Masakr na granici

Nakon odluke Berlinskog kongresa, jula 1878. godine, Crnoj Gori je pripojena i Podgorica. Granica prema Turskoj istočno od Podgorice bila je Cijevna, da bi jedna od karaula, bolje rečeno, predstraža crnogorske vojske bila Arbanaška glavica na prostoru Mataguža blizu sela Vladni.

U noći na osvit Božića graničari su proveli Badnje večer u veselju i pucnjavi, št ih je koštalo glave. Svi su bili pospali, osim stražara koji je bio van šatora. Nađeni su svi zaklani, kao i stražar. To su bili: Todor Savov, Jovan Ćirov, Milan Radov, Luka Đukanov, Ćetko Šutanov, Savo Bogdanov, kao i njihov komandir Blažo Savov Prinković-Kotlešić.

I danas se u Nikšićkom manastiru na tabli 32. Martinićko-Brajovićkog bataljona među 107 na raznim bojištima u ratovima od 1875. do 1880. godine poginulih ratnika tog bataljona nalaze njihova imena.

Tom tragičnom događaju prisutno je bilo jedno momče iz Bjelopavlića koje je došlo da posjeti oca. Momak je izbjegao smrt, a kad je vidio šta se događa, obavijesto je djelove jedinice crnogorske vojske koja je bila na području Zete.

Crnogorski gospodar, knjaz Nikola tražio je da turske vlasti pronađu počinioca.

Poginuli ratnici-graničari bili su iz Bjelopavlića i sahranjeni su svaki u svom mjestu.

Šenluk bez uzvrata

Brajovići su bili poznati ratnici, ali pošto su većinom bili siromašni rijetko su, odnosno dosta kasno, dobijali oficirska znamenja.

Jedan od imućnih je bio Radonja Brajanov (Kotlešić). Za ovo vrijeme važio bi kao pravi boem. Nije mu bilo teško uzjahati konja, uvijek spremnog „kao za u svatove”.

Vrlo često se znao uputiti na Cetinje, ne žaleći potrošiti usput, a posebno u cetinjskim birtijama i to uvijek u društvu.

Zatekao se na Cetinju u vrijeme kada se knjazu Nikoli rodio sin Danilo. Bio je zapažen po šenlučenju iz svoje kubure, što je oduševilo knjaza, koji mu je htio pokloniti ledenicu. Ali zbog uticaja Petra Vukotića, koji je upozorio knjaza da je ne poklanja Bjelopavliču, knjaz je odustao od te namjere.

Znajući ga kao prijeka čovjeka i plašeći se da to ne sazna, jedan od brigadira iz kuće Boškovića predložio mu je da što prije napusti Cetinje, što je Radonja i prihvatio. Tek po dolasku u Bjelopavliće Radonja je saznao za knjaževu namjeru.

Valjaju i opanci

Evo kako se Branko Petkov Brajović sjeća priče svoga djeda Vukole Maksimova o tome kako je kao učesnik u Hercegovačkom ustanku, skupa s Mićom Lukinim i Radonjom Brajanovim, proveo više od mjesec dana u Hercegovini po kamenjaru i tako ostao bez opanaka. Zamijenio ih je novim koje je imao u torbi. Vukoli ne dozvoliše da ih baci, već rekoše da ih stavi u torbu. Nakon nekoliko dana, pošto su izgladnjeli, a praktično na usta nijesu ništa stavljali osim vode, sjete se onih starih opanaka. Odmorili su se uz naloženu vatru, a Radonja zatraži od Vukole stare opanke, koji su bili od svinjske kože, i stavi ih na vatru. Kada su praktično bili već ugljenisani, podijele ih na tri dijela, pojedu i koliko-toliko utole glad.

Ćudljivi Vaso

Turci su oko crkve na Jelenku razapeli šatore. Pripreman je napad crnogorske vojske koja je bila u Danilovgradu, a predvodio je vojvoda Božo Petrović. Vojska pod komandom vojvode popa Ilije Plamenca bila je u Gradini, do su tri brajovićke čete bile kod Čukovine klačnice. Vojvoda Mašo Vrbica sa dva topa bio je u Osojniku.

Naredba za napad bila je da svi krenu u juriš kad opale topovi. Priskočili su im u pomoć Bratonožići i Piperi.

Nastala je pometnja među Turcima; dali su se u bjekstvo uz velike gubitke.

Bilo je poginulih i na drugoj strani.

Vaso Novov Brajović-Kotlešić se uhvatio prsa u prsa sa jednim Turčinom. Kada su to primijetili ostali borci, pomogli su mu da se od njega oslobodi, a zatim i da ga ubije. Vaso je Turčinu odsjekao nos. Vaso Novov rođen je 1841. a umro 1919. godine. Isticalo se da je bio tih, ćudljiv, nikada nametljiv. Za hrabrost i junaštvo dobio je nekoliko rala zemlje u oslobođenom Spužu. Mnoge porodice su tada dobile posjede kao nagradu za učešće u ratovima, kako iz Bjelopavlića tako i iz ostalih krajeva Crne Gore.

Jajoši - crnogorski hajduci

Na jednom mjestu poznati historičar prof. dr Radoman Jovanović kaže: „Braneci sebe i porodicu, bratstvo, pleme i otadžbinu, Crnogorci su sudbinom određeni da do posljednjeg ginu za slobodu, da im oružje priraste za srce”.

Njihova želja da pomognu svojoj braći pokazale se i u Hercegovačkom ustanku 1875. godine u kojem su učestvovali u bataljonu čiji vojnici su bili poznati kao jajoši. Jajoši su bili samoorganizovani, jer Crna Gora zvanično nije bila u ratu.

U sastavu bataljona jajoša bilo je dosta Bjelopavlića (Pavkovići i Vražegrmci), Katunjana (Komani i Zagarčani), i Pipera.

Veliša Belojević - Đuretić iz Krasovine (Pavković) bio je brz, te je slat da uhodi turske logore, pa je dobio nadimak Šunja, koji je sve do smrti nosio, da bi kasnije njegovi potomci to isticali i njime se ponosili.

U vrijeme oslobodilačkih ratova 1875. do 1878. godine Veliša-Šunja bio je u Hercegovini ratnik sa iskustvom, isticao se hrabrošću, kao i većina njegovih saboraca tih ratnih godina.

Priča se da mu je u borbi nestalo municije i tražio je od nekog Brajovića, koji je bio sa njim, da mu proda ili pozajmi, pa mu je čak za uzvrat ponudio i dva rala zemlje u Krakovini i to za dva fišeka, što je rođak prihvatio.

Kapetan Ilija

Pri posjeti Bjelopavlićima knjaz Nikola je obišao i kapetana Iliju Vučurova Popovića na imanju u Kopitu Petrovića. Tada mu je Ilija rekao da bi želio da zajednički pođu u njegovo rodno mjesto, u Popoviće ispod izvora Studenca, čija se voda sa ostalim izvorštima iz Slatine koristi u Danilovgradu.

Knjaz je to zadovoljstvo prihvatio i sa perjanicama krenuo. Jahali su seoskim putem, oko šest kilometara. Ispred knjaza išao je Ilija, a knjaz Nikola mu je postavio pitanje: „Gdje odluči da stanuješ u ovom kamenjaru, kad imaš onako lijepu imovinu pored Zete?.” Ilija je prečutao odgovor, znajući da će knjaz kad stignu promijeniti mišljenje.

Kada su stigli i odmorili se, pošli su do Studenca i Ilijine baštine, koja je bila puna raznog voća i povrća, a posebno grožđa i nadaleko poznatih smokava. Ilija je imao i vodenicu. Zadržali su se do u kasne sate. Pri odlasku knjaz Nikola je rekao Iliji: „Imao si pravo što si se odlučio da ovdje živiš i nipošto nemoj ovo mjesto napustiti do kraja života”.

Tako je Ilija ostao u Popovićima, gdje i danas žive njegovi potomci.

Bjekstvo od kazne

U Bjelopavlićima je poštovana zadata riječ, a ukoliko bi se desilo da se ne poštuje plemenici su znali biti dosta okrutni prema neposlušnima.

Poštovan je, tako, dogovor između Bjelopavlića i Turaka o nesmetanom prolasku turskih karavana kroz bjelopavlićka sela na potezu Spuž-Nikšić, trasom starog rimskog puta preko Martinića, Pavkovića, Vražegrmaca i Povije. Taj dogovor prekršili su Bobičići, Pavličići i Đuro Bogetić, napadajući karavane i otimajući što su mogli.

Saznavši za taj prestup, organizuje se suđenje na Šupljoj glavici kod sela Gorice, gdje su

bili i počinio, osim Đura Bogetića koji je bio malo dalje od skupa jer je znao šta ih čeka. Pošto je presuda bila da se osude na smrt. Đuro se dao u bjekstvo i nastanio u Ostrog, ostavljajući porodicu u Vučici. Nikada se nije vratio, u Ostrogu je i umro. Kažu da se tamo i oženio, ali nije imao poroda. Sve navedeno nije smetalo da se njegovi potomci istaknu po ponašanju i junaštvu.

U Vučici je živio njegov sin Pejo, za čijeg su nasljednika Obrada vezane mnoge priče. Bio je ugledan kako u bratstvu, tako i u plemenu. Njegova riječ je poštovana istican je kao mudar čovjek. Pozivan je da rješava mnoge sporove u plemenu. Cijenjen je i od ondašnjeg gospodara Crne Gore, Petra Prvog Petrovića, koji mu je čak povjerio da bude posrednik u razgraničenju Bjelopavlića sa Pješivcima, koji su imali posjede na desnoj obali Zete do Kujeve, pa čak i do Frutka. Doživio je duboku starost.

Obradov unuk Novica, a sin Božov, bio je poznati ratnik u oslobodilačkim ratovima, pa se njegovo ime nalazi upisano u Petrušinskom bataljonu u Nikšićkom manastiru.

Kako narod kaže-od dobra korijena mora takav biti i izdanak, tako iz tog bratstva Bogetića treba istaći Novičinog unuka Miliju. Bio je odabran da pohađa vojnu školu u Srbiji, gdje ga je zatekao Prvi svjetski rat. Zajedno sa srpskom vojskom učestvovao je u svim bitkama i završio na Krfu.

Među prvima je stupio u jedinicu srpskih i savezničkih snaga protiv austrougarske vojske. Sa grupom boraca, kao prethodnica, zauzeo je jedan od položaja na Kajmakčalanu, omogućavajući tako napredovanje jedinice, ali je ubrzo poginuo.

Danas se njegov grob nalazi na srpskom groblju Zejtinlik u Solunu.

Milijina hrabrost i junaštvo se ne zaboravljaju, tako da posmrtno biva odlikovan najvećim odličjima: Medaljom Obilića (dvije zlatne i jedna srebrna), Karađorđevom zvijezdom sa mečevima. Francuskim krstom sa mačevima. Albanskom spomenicom i, posebnim odličjem, Aleksandar svojim ratnim drugovima.

Nasljednici Milijni brižno čuvaju sva ta odlikovanja.

Neobična uspavanka

Drekale Puljanov je, osim bavljena zemljoradnjom, bio poznat kao zidar, a i danas pokazuju kuće koje je on zidao. Imao je braću Jovana i Milosava. Pred sam Balkanski rat umrla mu je žena, snaha i braća i to sve u nepunih deset dana. Ostalo je dosta siročadi, o njima je morao on da se brine. Bio mu je težak život. Preko dana, od ranih jutarnjih sati, išao bi na rad kako u selo tako i u Danilovgrad, a potom bi djeci spremao jelo, prao ih, krpio i pravio opanke. Djecu nikako nije mogao utješiti. Da bi ih ovesilio uzeo bi gusle, okupio ih, to pretežno uveče i tako ih uspavljivao. Bližnji rođaci su se čudili i pitali ga šta to radi, plašeći se da slučajno nije počeo da gubi svijest. Tek su se zbunili kada su čuli da on uz gusle uspavljuje djecu.

Pričalo se da je svu djecu sa takvom toplinom prihvatao, a oni su mu uzvraćali ljubavlju i poštovanjem.

Odselio je sa sinovima u Metohiju, da bi nakon progona od strane Šiptara 1941. godine sa porodicom otišao u Užice. Neki od njegovih potomaka vratili su se u Bjelopavliće.

Riječ starijeg brata

Od bližnjih rođaka Mašana Jovičina Brajovića saznao sam ovu priču.

Stasao Mašan za ženidbu, vrijedan i divan momak. Sjedeljke i večernje zabave bile su redovne, kako u njegovom selu, tako i u drugim. U tim susretima upoznavali su se momci i djevojke. Brakovi, nijesu sklapani bez upoznavanja braće i roditelja. To se nije dešavalo naprečac, već je to znalo da potraje.

Poslije izvjesnog vremena, Mašan je upoznao svog brata Laka sa namjerom da zaprosi djevojku iz dotičnog sela, sa kojom se dugo gledao. Lako da li zbog nekih poroka ili nečeg drugog, čim je to čuo rekao je: „Što si, Mašane, namjerio da se ženiš neka je sa srećom, ali ona u ovaj dom neće prag preskočiti”. Nije bio protiv njegove ženidbe, već nezadovoljan njegovom izabranicom, bolje rečeno njenom porodicom.

Mašan mu je na to odgovorio vrlo kratko i jasno: „Kada neće ona, neće ni druga”.

Ostao je dosljedan svojim riječima, odnosno mišljenju svog bratka Laka i umro neoženjen. Doživio je duboku starost.

Hrabrost popa Rada Boškovića

Iz „Istorijskih priča” vojvode popa Rista Boškovića izdvajam, po meni, dvije karakteristične. Prva je „Bjelopavlički zbor na Podojnice”, a druga „Udar na karavan”. I u jednoj i u drugoj ističe se ime popa Rada Boškovića.

Zvjerstvima u Bjelopavličima ne bješe kraja. Na zboru u Podojnicama, Turci izdvoje jednog Bjelopavlića, koga maltretirahu i ponižavahu pred ostalima, pokazujući na taj način svoju silu. Svi prisutni su ćutali, sem Đeloša Radova iz Martinića. On dohvati pušku i udari Turčina iza vrata. Ovaj se stropošta, a ostali Turci dograabe konje i uteknu u Spuž.

Napad na karavan

Pri ovom je pop Rade Bošković prekorio ostale što oni nijesu poput Đeloša udarali na Turke. Pravdali su se da im nijesu stariji dozvolili.

U drugoj priči pop Rade biva obaviješten da iz Spuža kreće turski karavan sa 44 tovara skadarske robe za Sarajevo. Okupi nekoliko Bjelopavlića u koje se uzdao i dočeka ih u Tamniku kod Slapa, pri samoj Zeti. Tada je ubijeno 40 Turaka. I kod ove akcije bilo je kolebanja oko toga ko će prvi početi. Rade je prvi počeo govoreći P5jbječlzovara ”da je zlo, ali se mora”, za njim i ostali počеше. Glave turske posijeku, a robu podijele.

Ljudske vrline Seknine

Starica Sekna, odiva Kalezića, a snaha Brajovića, iz sela Krasovina, poznata je bila po rječitosti. Često je znala njoj upućene pošalice uzvratiti istom mjerom.

Znala je, kako se kaže, odbrusiti, nezavisno o kome se radi. Uz to, bila je gostoprimna.

Umjela je procijeniti čojstvo i junaštvo svakoga, čak mu i njegove karakteristike ”sasuti” u lice. Priča se kako je dočekala dva seljanina iz dotičnog sela, Blagotu Šaletića sa drugom, koji su došli radi nekog posla, jer im je bilo stalo do njenog mišljenja. Poslužila ih je rakijom i kafom. Ali, po izlasku iz kuće, usput, Blagotin drug će pitati Blagotu kako mu se dopala rakija koju su pili. Blagota je odgovorio da je bila baš dobra, dok je ovaj drugi imao zamjerku. Blagota je bio začuđen njegovim riječima.

U narednom susretu ona je pitana da li je moguće da je poslužila lošu rakiju. Odgovorila je da je čovjek bio u pravu. Rakiju je poslužila po čojstvu.

Za vrijeme ratnih godina, kada su crnogorski ratnici bili na bojištima (Dečića i Bardanjola) za vrijeme Balkanskog rata, kako nju tako i druge nijesu mogli odvratiti, po cijenu života, da ne bude uz borce, povremeno im donoseći potrepštine.

Zaštitnik i dobročinitelj

Toko Nikin Šaranović poznat je kako u Bjelopavličima tako i u Crnoj Gori. Međutim, jedan događaj koji se, prema bratstveničkom predanju, prenosi i do današnjih dana, ne treba zaboraviti.

U bratstvu Šaranovića bila je poslije smrti muža ostala mlada udovica. Bila je cijenjena i vrlo ugledana u bratstvu. Ali, poslije izvjesnog vremena bila je uznemiravana od čovjeka iz susjedstva, koji ju je prije udaje prosio.

U želji da po svaku cijenu dođe do nje, zakucao je na njena vrata u kasne sate i kada je ušao, ogrnut bijelim čaršavom, reče joj: "Ne boj se od mene, ja sam tvoj muž - vampir, duša mi je ostala kod tebe, zato ću dolaziti kod tebe."

Uplašena žena zapomaganjem je probudila čitavo selo. On je, naravno, pobjegao. Među prisutnim našao se i Toko Nikin, koji je predložio da neko od njih sačeka naredne noći, što svi odbiše. Toko odlučio da to on lično uradi, odnosno sazna ko je taj "vampir". Oko ponoći neopažen dođe do kuće te žene. Da ne bi bio primijećen popeo se na kuću, baš iznad vrata. Kada je noć poodmakla, pojavio se "vampir", ponovo ogrnut bijelim čaršavom i dođe blizu vrata okrenut leđima, kako bi po narodnom vjerovanju, tragovi potvrdili da je vampir (peta naprijed, prsti pozadi). To je bilo presudno da Toka ne primijeti. Kad je ušao u kuću, žena je počela da zapomaže. Uto je ušao i Toko i zatvorio vrata, uhvatio "vampira" za grudi i trnovom lulom iz koje je pušio snažno ga udario tri puta po glavi, vjerujući predanju da će se vampir prosuti i da će ostati samo šuplja kost. Tada "vampir" izgovori: "Ne više Toko Nikin, Bog ti i Sveti Jovan. Ja nijesam vampir nego taj i taj."

Na to će Toko: "Rđo samorođena, sa čijim se ti obrazom igraš, neće ti biti drugoga suda osim moje sablje."

Uplašeni "vampir" nastavio je sa molbama i obećanjem da se to neće više ponoviti. Ponudio mu je i kumstvo.

Tako je hladnokrvno rekao ženi da naloži oganj. Tu se povelala priča o učinjenom djelu, počinilac je kritikovan, a ženi je skrenuta pažnja da niko za njegova života o ovome ne sazna, jer će je stići kazna od Toka i od Boga.

Tako je bilo za Tokova života, ali je nakon njegove smrti istinu ispričala njegovoj porodici.

Ta plemenita žena čak i u tužbi nad odrom kapetana Toka izgovorila je, pored ostalog, ove riječi:

".... Spasitelju mog obraza
što nikome ti ne kaza;
i ne dade nikad mene
jedno ime da spomenem.
No da ćutim ka si reka.

Da ne brukam tog čovjeka.
Neka ti je za to hvala,
I duša ti carovala”.

”Sjedi na kamen”

Jagoda - Jana Brajović, rođena i udata u Krasovini, rano je ostala bez oca Blaža, a za nedugo majka se preudala, da bi brigu o njoj vodila baba. Govorilo se da je bila izuzetno lijepa, stasita, privržena svojoj babi koju je bezgranično voljela. Od nje se nije odvajala, dok nije zapala za oko momku iz sela Milutinu, sa kojim je sklopila brak. Imali su dva sina, pa je svoju narav i toplinu prenosila na njih. Bili su joj toliko privrženi, kao da je to priznavalo brzi rastanak sa njom. Mlada je umrla. Živjeli su dosta skromno. Kao supruga bila je primjerna, Milutinove riječi za nju su bile zakon, bez provjere. Poštovala ga je u granicama mogućeg, kao mudra žena.

Sve što je njeno

On je sve to vraćao pažnjom prema njoj, bio je vjeran i odan. Ovo potvrđuje i njegov odnos prema djeci poslije njene smrti. Nije pomišljao na novi brak, iako je bio pedesetogodišnjak.

Kao u svakom braku, bez izuzetka, ranije ili kasnije, bilo je nesporazuma, bolje reći nerazumijevanja.

Evo kako je ona kao pametna žena to prevazišla.

Jedne prilike muž, kako je bio ljut na nju, predloži joj da napusti dom i uzme sve što ima, što je njeno. Da li je to bila provjera privrženosti njemu (to je bilo u prvoj godini braka) ili nešto drugo-sve do njegove smrti niko nije saznao pravu istinu.

Pri ulasku i izlasku iz kuće on je ponavljao iste riječi. Ona se na to nije obazirala. Kada je ta oštrica prevršila mjeru, Jana je uzela urivak, postavila ga na kamen pred kućom i na njegovo ponovno pitanje: „Šta čekaš, uzmi iz kuće što je tvoje i odlazi!”, mudra Jana mu je odgovorila: „Sjedi na ovaj kamen, jer ja iz ovog doma nemam šta odnijeti bez tebe”.

Ne pada iver daleko od klade

Većina prosidbi-zaručivanja momka i djevojke bila je prepuštena njihovim roditeljima.

Iz tog perioda u Bjelopavličima datira ovaj slučaj. Na jednom skupu mladeži zagledao se momak u djevojku. Na njegovo insistiranje na vjeridbu ona nije pristala.

Djevojka je njegovu ponudu pri dolasku kući saopštila roditeljima. Donesena je odluka da brat djevojke provjeri o kakvoj se porodici radi, ko je momak.

Sjetio se on da u tom selu ima dobrog druga. Srete se sa njim i povjeri mu se.

Pametno momče odluči da on ne donosi odluku, već da to provjere kod poštovanog i istinitog čovjeka u selu. Odmah se upute kod njega. Saopšte mu se razlog dolaska i, onako sjedeći pored ognjišta, pitaju starca šta misli o dotičnom momku. Pušeći simsiju (lulu) koju je prethodno pripalio ugarkom, izgovorio je sljedeće:

„Kad me pitate za tog momka, mogu vam reći da mu je đed bio dobar i ugledan domaćin, priznat i poštovan kako u selu-bratstvu tako i u plemenu”.

Provjeravajući da li je dobro razumio šta ga pitaju, starac nastavlja: „Ni otac mu nije bio gori od njegova đeda, tako mi Bog pomoga”.

Još su se malo zadržali, a zatim se pozdravili i napustili starca.

Drug nije dobro razumio starčeve riječi, da bi mu ovaj objasnio: „Izgovorene riječi starca o đedu i ocu znače mnogo, jer iz dobrog korijenja mora biti i dobar izdanak”.

Po dolasku kući sve je ispričao roditeljima, pa su dvoje mladih ubrzo sklopili brak.

Mladić na putu čojstva

Prentina Glavica je bila zborna mjesto Bjelopavlića. Tako je jednog dana za zbor bio povod izmirenja krvi, poslije svađe bratstava Đuranovića i Brajovića. Okupili su se viđeniji plemenici da im pomognu u izmirenju.

Prema običaju u takvim slučajevima, otpočeše pregovori. Bila je velika zategnutost i sa jedne i sa druge strane. Jedan Đuranović odluči da na istom mjestu osveti krv svoga brata. Trgne kuburu iza pasa i opali na jednog Brajovića. Skočiše i jedni i drugi na oružje i kad ostali plemenici saznaše da Brajović nije stradao, navališe još većom žestinom da ih izmire. Tako i bi. Nakon izvjesnog vremena svi se razidoše.

Tom prilikom ostalo je čuteći da sjedi, ne pomičući se, golobradi momak od petnaest godina, po imenu Blažo Radović, prigrnut čobanskom strukom. Prišao mu je otad Rade (koji je bio siromah, ali pošten čovjek), i pozvao Blaža da dođu kući. On zamoli oca da mu priđe jer ima nešto da mu saopšti: „Ja sam ranjen u prsa, jedva sam se do sada održao da mi se ne primijeti”.

Tek tada se saznalo da je onaj Đuranović, koji je pucao u Brajovića, pogodio Blaža. On je čutao za vrijeme pregovora jer bi, da se sazna, bilo prolivene bratske krvi.

Blažo je prebolio. O ovom slučaju se čulo u plemenu. To je saznao i gospodar Crne Gore, vladika Rade, koji je želio susret sa njim i odmah ga primio za perjanika, a nešto kasnije postao je i serdar.

Postao je ugledan i uvažavan kako na dvoru, tako i u svojim Martinićima, odnosno Bjelopavlićima.

Prenta mirotvorka

Prentina Glavica dobila je ime po Prenti iz Rovaca, inače odivi Lakovića iz Kuča. Ovo se može saznati iz zapisa i predanja koja se mogu čuti u Bjelopavlićima, Kučima i Rovcima. Sve ovo treba povezati sa prvom poharom Kuča 1774. godine. Izloženi velikim ljudskim žrtvama, prevelikoj turskoj vojsci, pošli su prema Maloj rijeci u uvale i skrivena mjesta, misleći da ih Turci neće naći. Međutim, velika vezirova vojska nastavila je dalje za njima. Preživjeli Kuči, prebjegnu na bratonožićku stranu. Smjestili su se potom u pećine moračkih strana, odnosno u Platije.

Rovčani su Kuče držali punih sedam godina, od 1774. do 1781. godine.

Turci ne ostaviše Kuče na miru ni u Rovcima, zahtijevajući da ih vrate, prijeteci da će sva Rovca popaliti. Pošto im nije udovoljeno Turci pripremiše veliku vojsku od Spuža, Bjelopavlića i Pipera.

Odbijeno kumstvo

Saznavši za njihovu namjeru, Rovčani pošljaju u tursku vojsku jednu ženu s djetetom u kolijevci, kako bi ponudili kumstvo, jer su Turci takva kumstva prihvatili, kako navodi Marko Miljanov u knjizi „Pleme Kuči u narodnoj priči i pjesmi”.

Ova hrabra Rovčanka-mirotvorka, žena je rovačkog kneza Milutina Bulatovića iz Gornjih Rovaca (predvodio je Rovčane protiv Turaka u Nikšiću 1786. godine), rodom iz Kuča, kćer čuvenog Jova Lakovića iz Donjeg Meduna, koji se osobito istakao u ratu protiv Turaka 1737 - 1739, godine, kad je sa Novom Popovim zarobio skadarskog pašu a zatim ga pustio, kako navodi Miljanov.

O ovoj ženi, u kojoj se sjedinjuju vrline ova dva bratska plemena, kaže se ovo:

„Skadarski paša Mahmut Bušatlija došao je s vojskom u Bjelopavličko polje - Martiniće da ide na Rovčane. Prenta stiže pred pašin šator i obrati mu se riječima: „Čestiti vezire, poslali su me Rovčani da te u ime njih zovem na kumstvo. Primi Boga i svetog Jovana, tako ti tvoga dina i turske vjere! Evo ti dijete”. Paša je izašao iz šatora, udario kolijevku nogom i dijete je zaplakao.

„Nosi to štene! Ne primam vašeg Boga i svetog Jovana”, odgovori paša.

Na to će Prenta: „Što uradi, vezire! Ubio te Bog i sveti Jovan, kao i što oće!”. Uze prešlicu koju je spustila sa kolijevkom, pobode je pred šator i viknu: „Čik vezire, ako nijesi gori od tvoje bule, idi i udri na Kuče i Rovčane! Ajte, Turci na Rovca, ako vam majka nije kurva. Spremili su vam Rovčani i Kuči darove”.

Uze kolijevku, rano dođe u Rovca i ispriča što joj se dogodilo, kao i da Turci idu na Rovca.

Ovo mjesto gdje je Prenta pobola preslicu pred vezira naziva se Prentina Glavica, gdje su se održavali pazari do osnivanja Danilovgrada.

Rovčani, pred nadmoćnijom turskom vojskom, sklone čeljad i stoku pored Mrtvice i u Platije, dok Turci popale jedan dio Rovaca.

U povratku ih napadnu Rovčani sa dvije strane u gustim šumama Ivačeva dola i potuku. To mjesto gdje su Turci najviše stradali zove se Turske rupe. Kažu da ih je tuda naveo njihov vodič Bjelopavlič iz Martinića, koji je bio naklonjen Rovčanima.

Svako vrijeme nosi svoje breme

Novo Milutinov Brajović u svojim zapisima navodi kako se živjelo za vrijeme okupacije pod Austro-Ugarskom. Jedne prolječne noći bio je prisutan dogovoru mladića za odlazak u Tuzi, kako bi našli neki posao. Ranom zorom pošao je s njima, iako odvratan jer je bio nekoliko godina mlađi od njih. U predvečerje stigli su u Tuzi, našli prenoćište u kući, kako se sjeća, nekog Vukčevića, koji ih je savjetavao da sutradan pođu u okolna sela i potraže posao, što su i uradili. Novo nije pošao sa njima, već se uputio prema podnožju Dečića. Naišao je na nekog hodžu koji je ponudio da mu u dijelu okućnice okopa krompir i nešto kukuruza. Da je hodža bio zadovoljan radom, Novo je zaključio po tome što mu je hodžinica donijela pitu za ručak, a nakon završetka posla dobio je od hodže 15 kruna, prvu dnevnicu u životu, kako navodi u svojim zapisima. Za večeru je kupio u pekari lepinju sa kajmakom, a za prenoćište platio tri krune. Sutradan je pošao za Podgoricu, koristeći vojni kamion. Bez znanja vozača uskočio je na karoseriju i stigao do Pobrežja. Navratio je kod strica Baja, nešto pojeo, a zatim pošao kući u Krasovinu. Poslije izvjesnog vremena, te 1917. godine, pošao je sa bratom od strica Dimitrijom i

ujakom Pavićem u Zetu na izgradnju pruge Plavnica-Podgorica. Na radu su se zadržali oko dva mjeseca, utovarajući vagone šljunkom koji je korišćen kao podloga za postavljanje šina.

Noći su provodili u šatorima u logoru Berislavci, gdje je bilo dosta radnika i žena sa djecom. Pored posla na vagonima, skoro svakodnevno su bili angažovani na sahranjivanju mrtvih koje bi nalazili izjutra u šatorima, a umirali su od španjolske groznice. Njih trojica su nakon isplate u oktobru pošli kući, plašeći se bolesti.

Do Boldogasona i natrag

Nakon kapitulacije Crne Gore, u logoru Boldogason u Mađarskoj među prvim internircima bio i Milutin Šunjin Brajović. Osim interniraca, u logoru su bili i deportovani zarobljenici sa frontova Crne Gore i Srbije, a bilo ih je i iz drugih zemalja, ponajviše Rusa. U početku, ali ne zadugo, bili su u logoru, da bi potom bili ustupani seljačkim domaćinstvima na rad. On biva raspoređen na rad u logorsku kuhinju. Radeći u kuhinji na pranju posuđa, naišao je na porciju sa privjeskom, koji je skinuo. Njegov pretpostavljeni mu je skrenuo pažnju da to ne smije raditi. Milutin je odgovorio da niko ne treba da ima privilegiju. Međutim, ovo je bio razlog da ga otpuste sa poslova u kuhinji.

Ponovo je priključen ostalim logorašima, ali ne zadugo. Jednog dana iskoristio je nebudnost stražara, uspio je da se odvoji od grupe i pobjegne. Poslije nekoliko dana putovanja stigao je u Slavoniju, u Orahovac, na farmu kod nekog Jevreja, gdje je već radilo dvadesetak radnika, većinom Rusa. Vrlo brzo je stekao povjerenje gazde i postao šef farme. Jednog dana gazda Jevrej je rekao Milutinu da se, ukoliko pljačkaši (lagoši) napadnu farmu, svako snalazi kako zna, a njega zamolio da mu manji sanduk sa posebnim vrijednostima negdje sakrije. Milutin je sanduk zakopao u đubre. Kad su pljačkaši napali farmu, gazda je uspio da se skloni, a Milutin je ostao sa dvojicom radnika na imanju. Pljačkaši su demolirali kuću, odnijeli sve vrijedno, čak i vrata i prozore.

Pobuna učitelja

Naveče treći dan poslije napada došao je gazda Mate Šimić i zahvalio se Milutinu za sačuvano blago. Milutin je ostao kod njega do oslobođenja, kad se prijavio mjesnim vlastima i nakon saslušanja bio upućen u magacin da uzme od odjeće i obuće što mu je potrebno. Španjolska groznica ga je spriječila da vozom pođe put kuće. Privremeni smještaj našao je u obližnjem manastiru, ali je još nedovoljno oporavljen od bolesti pošao za Crnu Goru.

U vozu mu je ukraden ruksak. Vozom je stigao do Zelenike, zatim brodom do Kotora, pa pješke preko Njeguša i Cetinja do Podgorice. Po dolasku u Podgoricu neko vrijeme se zadržao kod brata Baja, a zatim pošao kod porodice u Krasovinu.

Otpor okupatoru

Početkom 1916. godine, tačnije 3. marta, Austrija uvodi vojnu upravu u okupiranoj Crnoj Gori. Vršu se strašne represije nad narodom, pa te prve godine biva internirano u logore

15.000 Crnogoraca i to najviše u Mađarsku, zatim Albaniju i druge krajeve koji su bili pod austrijskom okupacijom.

Hapšenjem i interniranjem okupator nije mogao ugušiti slobodarski duh naroda. Jedan broj ljudi se latio oružja i odmetnuo u šume. Svakog dana pokret odmetnika je bio sve masovniji, nailazeći na podršku mnogih porodica interniraca.

Posebne mjere okupator je u Crnoj Gori sproveo u školstvu. Naređeno je da se u crnogorske škole uvede latinično pismo, a da se izbací ćirilica. U nekim sredinama latinica je prihvaćena bez otpora, međutim, poznat je otpor učitelja iz Bjelopavlića, njih četrnaest, dok su ostali prihvatili primjenu novog programa.

Bili su dosljedni u svojoj odluci, podnoseći otkaz i ističući da je ćirilica dio srpske istorije. Po tom novom programu takođe je bilo zabranjeno izučavanje junačkih i patriotskih pjesama.

Nije pomoglo ubjeđivanje, pa su ubrzo učitelji pohapšeni i stavljeni pod vojni sud. Nakon dvomjesečne istrage izrečene su kazne kako učiteljima tako i trojici njihovih navodnih podstrekača, pravnicima iz Bjelopavlića: Nikoli Dragoviću, Marku Jovićeвиću i Radovanu Boškoviću.

Učesnici pobune bili su učitelji Vuksan Radović, Savo Đurović i Velizar Đuranović, koji su poslije dva mjeseca provedena u zatvoru pušteni na slobodu, dok su njih jedanaestorica - Ilija Mijušković, Tripko Brajović, Andrija Dragović, Savo Jovović, Tomo Dragović, Radovan Popović, Miladin Vujadinović, Novo Vućinić, Blažo Radonjić, Cvetko Stanišić i Jakša Brajović - internirani u Boldogason, a kasnije za Nežider, gdje su ostali sve do kraja Prvog svjetskog rata.

Evo kako se u zapisima Jakše Brajovića svjedoči o ovom vremenu:

„Nas učitelje iz Bjelopavlića pozvala je jednog dana Okružna komanda u Podgorici. Rekli su nam da se otvaraju škole i da će se raditi po crnogorskom školskom programu. Saopšteno nam je da se sami dogovorimo o učiteljskim mjestima. Mi smo se povukli na dogovor i zaključili da je to lijep i human gest okupatora... Po starom crnogorskom programu, učitelji su radili nešto oko mjesec dana. Potom je stigla naredba da se program mijenja. Promijenjeni su svi udzbenici osim za vjeronauku i matematiku, a i oni su štampani latinicom. Kad sam dobio ovaj akt napisao sam ostavku i pošao u Danilovgrad da je predam u mjesnu komandu. Bio sam učitelj u Gostilju”.

Kako dalje navodi, bili su u logoru redovno u toku zbivanja u Crnoj Gori, posebno o komitskom pokretu, bili su inicijatori pisanja deklaracije kojom se doprinijelo omasovljenju borbe naroda Crne Gore za oslobođenje, koje je ubrzo i uslijedilo.

Stevan Điknić, plemenski prvak

Na nadgrobnom spomeniku pred crkvom na Jelenku zapisane su ove riječi:

„Dok se ljudi ovdje kupe
nek se sjete ove grupe,
koje ovaj spomen glasi:
da su bili vitezovi.
Điknić Stevan kapetane
sa tri sina odabrana
Gošo, Marko i Tiodor,

Spasoje podkomandir
sa dva brata zor junaka
Điknić Krsta i Novaka.
Njin potomak blagodarni,
podize im spomen ovi:
stručak ovaj njima na dar
stavlja Điknić Markov Lazar.
Godine 1914.”

Pred ovim stihovima, nastalim poslije njegove pogibije, potrebno je pojasniti o kojem hrabrom junaku se radi.

Zbog Stevanove objektivnosti i principijelnosti knjaz Danilo dolazi brzo sa njim u sukob. Smatrajući da gospodarstvo pripada do tada uglednijim a posebno starijim, pridružuje se drugim kapetanima, ali bez rezultata. Knjaz je izabrao da se za taj njegov čin neposlušnosti osveti, odnosno digne ruku na njegova dva sina, Goša i Tiodora.

Naredio je kapetanu Toku Nikinu Šaranoviću (oduzimajući kapetanstvo Stevanu) da sazove zbor plemenika pred Jelenačkom crkvom. Računajući da se radi o uobičajenom dogovoru oni pođu, inače se ne bi odazivali pozivu na zbor.

Ne čekajući, čak ni početak zbora, čim su ugledali perjanici u masi Goša i Tiodora povežu ih i sprovedu navodno u sudilište na Prentinu glavicu. Na putu se Tiodor odvoji i odveže i da se u bjekstvo. Nastala je potjera, da bi ga presrio neki rođak i predao ga perjanicima koji su ga na licu mjesta ubili. Gošo se u obračunu istakao, nastradaju neki perjanici a on biva ubijen.

Obojicu su objesili i naredili da im niko ne smije prići. Ovim činom trebalo je opomenuti Bjelopavliće da će tako svako proći ko bude nevjeran gospodaru.

Pošto njihovoj majci nijesu dozvolili da im priđe, ona smogne snage da pođe sama na Cetinje, tražeći prijem kod knjaza. Ta žena je bila od poznatog bratstva Boškovića.

Knjaz se pokajao

Interesantan je bio njen susret sa gospodarom Crne Gore, knjazom Danilom, koji joj je odgovorio na njenu molbu da ih obiđe riječima: „Mi smo svoje završili”. Ističući pred njom njihovu hrabrost, naglasio je da li zbog kajanja ili nečega drugog: „Njih bi sada pozlatio, a ne da tebe ne omogućim njihovu dostojnu sahranu”.

Njegovu brzopletost pri pogubljenju Goša i Tiodora, a i kajanje pojasnio mi je njihov potomak Drago Điknić, danas penzioner iz Kosića. On navodi da je njen treći sin Marko bio pozvan u Crnogorsku oficirsku školu i nakon završetka postavljen za pomoćnika Baje Boškovića, komandanta Bjelopavličke brigade. Ali na žalost, za nepunu godunu dana umro je od kolere, koja je tada harala.

Drago ne zaboravlja da kaže šta je čuo od svojih predaka. Poslije bitke na Maljtu Spasoje tiodorov Điknić, potkomandir Martiničko-Brajovičkog bataljona, bio je nezadovoljan procjenom gospodara, bolje rečeno njegovih doušnika, o ishodu bitke. Nakon oštih riječi Spasoju gospodar daje pravo. Zbog uvrede koju nije mogao otrpjeti, i pored toga što je gospodar javno saopštio na zboru u Spuzu ime doušnika, Spasoje je zatražio da mu se odobri da napusti Crnu Goru. Nikakvo ubjeđivanje nije pomoglo da se ovaj glasoviti

vojskoviđa ne odseli u Rašku, gdje on, i njegov porod, nastavi da živi.

Junak bez premca

Među bjelopavličkim junacima vrijedno je pomenuti Toka Mašovog Filipovića. Za svo vrijeme crnogorsko-turskih ratova isticao se hrabrošću među plemenicima, a posebno među bratstvenicima. Bio je poznat kao neustrašiv, a nadasve predvodnik u svim bitkama. Uvažavan je i poštovan. S pravom su ga isticali, polazeći u boj s riječima: „Gdje je onaj junak bez premca i mane, da stane pred nama”. To zvanje-junak bez premca, dobio je u bici na Maljtu, gdje se mnogi iz njegovog bataljona - čete nijesu mogli pohvaliti. Kad je posjekao Turčina, njegovu glavu je odnio gospodaru na Cetinje. Tom prilikom dobio je odličje, jedinstveno, a i rijetko tada u Crnoj Gori - Karakovača medalju.

Ostavio je najljepše uspomene

Iz Vražegrmaca ističem jednu od poznatih ličnosti - popa Jagoša Begova Nikolića. Završavajući Bogosloviju, postaje narodni učitelj u vrletima moračkog plemena, da bi poslije prosvjetiteljskog rada bio rukopoložen za sveštenika i postavljen za staratelja u rodnim Vražegrmcima u parohiji Dabovičko-rožačkoj.

Kada je 1876. godine Knjaževina Crna Gora krenula u oslobođenje od turskog jarma pod vođstvom svoga gospodara, knjaza Nikole Prvog Petrovića, pop Jagoš ne kao sveštenik sa krstom u ruci, nego kao vojnik sa puškom pošao je sa svojom braćom Vražegrmcima u krvavu borbu na Kleku, blizu Metkovića, rame uz rame sa glasovitim ujakom Markom Borikinim Marušićem. Tu je poginuo njegov brat od ujaka potkomandir Rade, a Jagoš je, da bi ga osvetio, u borbi uhvatio turskog vojnika i predao ga Bajju Vidovom Boškoviću, čuvenom po svoj Crnoj Gori. I dalje je nastavio da učestvuje u oslobodilačkim ratovima. Posebno se istakao u oslobođenju Nikšića, a i za vrijeme borbi u Balkanskom ratu. Poslije Balkanskog rata ponovo je prihvatio dužnost u Pješivcima i istakao se u podizanju i obnavljanju mnogih hramova koji su u ratovima stradali.

Ove navode saznao sam od njegovih bližnjih rođaka koji brižno čuvaju uspomenu na popa Jagoša, pa čak i oproštajni govor prota Jovana Damjanovića, paroha Požarskog, čiji je otac pop Boško takođe bio poznati vražegrmski junak, ističući i danas ove stihove o njemu:

„Prvi handzar ljute zmije, popa Boška iz Požara,
skide glavu od ordije tosačkoga barjaktara”.

Crnogorski kabadahija

U selu Vinićima, koje se sa sjevera graniči Nikšićkom župom, s juga i istoka Pavkovićima, dok su zapadno Vražegrmci, bilo je niz istaknutih ratnika iz bratstva Stanišića.

Jedan od njih je i Radosav Savov Stanišić, hrabar i human čovjek, plemenitog stasa, gorostas, uvijek odjeven u crnogorsku narodnu nošnju.

On se vrlo mlad istakao u borbama za slobodu. Biva u prvim borbenim redovima u Omer-pašinoj godini, da bi ubrzo bio primljen na dvor knjaza Nikole za perjanika.

Uskoro skreće pažnju na sebe, pa ga gospodar postavlja za kabadahiju. Izbijanjem ustanka u Hercegovini, među prvim stupa u „jajoše”, da bi potom u oslobodilačkom ratu učestvovao u borbama na Vučjem dolu, Nikšiću, Baru i drugim mjestima.

Prilikom osvajanja Bara, 1878. godine, posjekao je dvije turske glave.

Nepravdu nije mogao da podnese, pa se na dvoru sukobio sa perjanicima, čak i sa knjazom Nikolom i zbog toga emigrirao u Srbiju. Na intervenciju Ljubomira Nenadovića vratio se iz emigracije i nastanio u Nikšiću. Radosav je bio mudar čovjek, uz to je imao izvanredno pamćenje. Umio je divno da priča, pa ga je milina bila slušati. Često je rješavao pojedine sporove i donosio presude.

Za stečene zasluge u ratu i miru Radosav je odlikovan mnogim crnogorskim i stranim odlikovanjima, među kojima i Obilića medaljom.

Umro je 1929. u 89. godini života. Tada su Nikšićani ovom zaslužnom i plemenitom čovjeku odali poštovanje dostojno njegove ličnosti. Nekrolog o njegovoj smrti objavila je „Slobodna misao”, gdje se, između ostalog, navodi: „Radosav Savov Stanišić živio je među nama kao veza starih generacija, davno preminulih, i onih koji nastaju. Nestaju ti naši veliki ljudi, junaci i vitezovi, primjeri čojstva i junaštva. Tek onda osjećamo njihovu veličinu, kada ih nema, kada više nijesu među nama”.

Jednaki prema svima

Blažo Mićin Koljenšić iz Slatine

Za mnoge je bilo zagonetno kako je jedan Pavković bio među Petrušinovićima. Mića Koljenšić kao poznat i hrabar ratnik i zaslužan u mnogim borbama biva nagrađen posjedom u pitomaj Slatini, ostavljajući imovinu u rodnoj Sretnji svojim rođacima. U Slatini zasniva porodicu, dobija sina Blaža koji kao školovani oficir Crnogorske vojske, sa činom poručnika, učestvuje u trećoj četi Martinićko-Brajovičkog bataljona u vrijeme Balkanskih ratova. Poslije ratova biva unaprijeđen u čin kapetana i ubrzo je postavljen za komandanta mjesta u Đurakovcu - Istok, na samoj granici prema Srbiji. Tamo je ostao sve do novembra mjeseca 1915. godine, kada mu život uzima jedan od Šiptara, presvučen u žensku odjeću. Pričali su tada njegovi plemenići kako je nastradao. Njegova kancelarija bila je u centtu Istoka, a obezbjeđivala je granična jeidnica. Kažu da ga je miliona bila pogledati kako se kretao uvijek bez obezbjeđenja sa sabljom i revolverom o pojasu i šapkom na glavi, sa istaknutim grbom. Bio je poštovan od pripadnika svih konfesija koje su tamo živjele. Stoga je svima bilo čudno kako je nastradao takav čovjek, poštovan od svih, koji se nije sukobljavao ni sa kim. Glas o njegovoj smrti saznali su u Peći u zbjegu njegovi plemenići, kao i mnogi Pješivci. Župljani i drugi iz ostalih krajeva Crne Gore i spremili se da napuste Metohiju. O njemu kao ličnosti ističem riječi njegovog klasnog druga Jevrta T. Ružića, potpukovnika Jugoslovenske vojske koji navodi: „Među 285 pitomaca Oficirske škole nije bilo od njega stasitijeg ni ljepšeg momka u Školi. Orlovit i ponosan, ama pravi lik Blaža Boškovića, sa kojim su se Bjelopavlići ponosili”.

Čuvao je ugled Crne Gore

Jedan od crnogorskih vojnika određenih u misiju mira na Kritu bio je među odabranim po stasu i ljepoti Koljenšić Dulev Rade-Rako, rođen u selu Sretnja 1874. godine. Treba se podsjetiti da su Crnogorci bili upućeni u okviru međunarodnih snaga, kao prethodnica, kako bi im pripremili teren.

Povod za odlazak misije na Krit bio je građanski rat između Grka i Turaka 1896/1897. godine na tom ostrvu. U tom odredu, bolje reći četi, bilo je negdje oko 80 ljudi odabranih iz mnoštva dobrovoljaca, kako sa Cetinja tako i iz drugih krajeva Crne Gore. Pri izboru vodilo se računa da to budu pošteni, hrabri, provjereni ratnici, a iznad svega viđeni stasom, kakvi su u većini bili Crnogorci. Nakon izbora obratio im se knjaz Nikola, prvo imenujući Mašana Božovića, kapetana, za komandira, a Jova Bećira za njegovog zamjenika, naglašavajući da treba savjesno da obave povjerenu dužnost, čuvajući čast i ponos Crne Gore.

Kako se sjeća Radev unuk Miroslav, djed je znao očaravati pričama iz oslobodilačkih ratova, a posebno o učešću u mirovnoj misiji. Imali su velikog udjela u mirenju zavađenih Grka i Turaka, posebno u obezbjeđenju imovine. Zaključio je da su savjesno i odgovorno obavili dužnost i bili hvaljeni od svih.

Sve ovo potkrepljuje komandant Mašan Božović utiscima sa Krita u jednom svom pismu, navodeći:

„Mi smo im (muhamedancima) od nekog vremena postali miliji od svakoga i javno govore da su jedino Crnogorci bespristrasni, jednaki Turcima i hristijanima, a opet kad što vide, da nikome ne oprostite”.

O danu povratka Crnogoraca u svoju domovinu sačuvan je u Državnom arhivu u Cetinju telegram M. Petrovića vojvodi Plamencu od 6. marta 1899. godine. Njegova sadržina glasi:

„Jutros stigoše vaborom vojnici s Krita koji su sa dozvolom g. kap. Božovića kupili revolvere i donijeli sobom. Molim za izvješće da ne bi ovdje dangubili vrijeme”.

Kako navodi na kraju Miroslav, kako onda tako i danas, svaki bratstvenik ponosio se ako je imao pretka u ovoj misiji; ističe da je porodica za dugo vremena čuvala taj revolver, koji je donio sa Krita.

Pero Đelov Iković

Negdje početkom devetnaestog vijeka rođen je u selu Laće Pero Đelov Iković. Od ranih dana počeo se baviti stočarstvom, izdižući iz kršovitih Laća na planinu Vukoticu, pogodniju od Ponikvice, takođe planine Brajovića, zbog toga što se sa stokom moglo ostajati do kasne jeseni.

Na Vukotici bi se čobani udruživali, njih više od petnaest. Puni snage i hrabrosti, često bi išli u pravcu Župe, Kolašina, Spuža, Podgorice, ne bi li ugrabili tursko oružje i plijen. Plijen su ovi hajduci podjednako dijelili, kako onima koji su bili u akciji, tako i onima koji su čuvali stoku.

U tim pohodima biran je kao starješina onaj ko se isticao hrabrošću, što nikada nije moglo mimoći Pera Đelova, koji je grupu vodio smjelo i umješno. Takav je bio, i kada je u borbi prsa u prsa ubio Agicu Vukićeva i time osvetio Baja Radovanova, za što su mu Petrušinovići bili zahvalni.

I danas se sjećanje na taj događaj čuva na njegovom grobu pred crkvom Jelenačkom riječima uklesanim nakon njegove smrti: „Ovdje počiva u vječni mir Pero Đelov koji je

posjekao i osvetio Baja Radovanova”.

Pero je jedne jeseni sa svojim brojnim stadom ostao u Vukotici duže od ostalih.

Primijetio je da neko dolazi bez najave i da hoće da mu plijeni stado. Uzeo je oružje, od koga se ni pri spavanju nije odvajao, kao i mač zvani „vranokorac” koji je zaplijenio od ubijenog Turčina. Otvorio je strugu i viknuo ugiču: „Či jablane zamnom Bog i Sv. Jovan, ja sam vi so davao”. Ovan je krenuo za njim, sa čaktarom koji se nadaleko čuo, a za njim sve ovce.

Donio živu glavu

Napadači, vidjevši da im umiče plijen, presijeku put. Učinio je to jedan mlad momak, pristigao ovna i mačem mu odsjekao glavu. Prestao je da bije čaktar, pa su ovce stale. Pero opali iz svoje ostroguše, pogodi ga a zatim mu odsiječe glavu i daje se u bjekstvo uz planinski masiv Lisca, noseći glavu za perčin (kosu). Vrlo brzo se pokajao i saopštio gdje će ostaviti glavu. Znajući da je Perova riječ čvrsta, uzmu je i sastave sa trupom.

Saznavši da ovaj događaj vladika Rade pošalje u Pipere svoje izaslanike sa ciljem da se spriječi kakva osveta nad rođacima i bratstvenicima Perovim. Ostatak ovaca su vratili u Laće.

Od tada je Pero Đelov bio odmetnik. Jednog dana odluči da se preda lično gospodaru. Pri susretu se vodio ovakav razgovor: „Tražite li vi glavu Pera Đelova?”, upita gospodar ističući da ko to uradi biće dobro nagrađen. Na to Pero uzvрати.: „Ja sam je živu donio, pa činite što činjet trebuje”.

Odmah naredi da ga razoružaju i zatvore. Javi Piperima kako je uhvaćen Pero Đelov. Nakon njihovog zahtjeva da im ga predaju, vladika vrati Peru oružje i naredi da ide na dvoboj na Bijele rudine bimbaši kao uslov da živi slobodno u Laćama.

Pođe, ali biva uhvaćen, razoružan i zatvoren. Iskoristio je jedne noći nebudnost straže - jednog stražara ubije a drugog savlada i pobjegne.

Tako je bez povrede stigao kod vladike. Kad se uvjerio u Perovu istinitost dao mu je handzar i ledenicu i poslao kući u Laće da slobodno živi.

On je svoje junaštvo pokazivao i kasnije, pa je zato primio dvije medalje za hrabrost i još neka odlikovanja.

Sudbina je htjela da je u 62. godini života poginuo od Turaka u boju kod Jelenka 1877. godine.

Do ovih podataka došao sam od jednog od njihovih brojnih potomaka, Isaka Boškova Brajovića.

Vuče Novo, a vuče i Knjaz

Kao devetnaestogodišnjak Novo Krstov Tomković iz Osojnika biva zapažen kao hrabar ratnik. U prvom ratničkom krštenju u Spužu istakao se više od ostalih. Biva pozvan od knjaza Nikole na Cetinje, u čijoj pratnji je bio njegov stric Pavle, barjaktar Martinovičko-Brajovičkog bataljona. Knjaz, ugledavši golobrado momče sa nožem bez balčaka, upita ga je šta mu je to bilo. „Slomio sam ga u borbi sa Turcima”, odgovori Novo. „Uzačas, zar

je to tebi bastalo”, kaže knjaz, a zatim zatraži da pogleda nož.

Nož je bio zapečen od krvi i ne mogao se izvući iz nožnice. Kažu da je knjaz uzeo da pokuša, ali bez uspjeha, a tada mu je prišao Novo. Vuče Novo nožnicu, a knjaz Nikola nož. Kad se uvjerio da je Novo istinu govorio, jer je nož bio čitavom dužinom krvav, nagradio ga je sa nizom zlatnika, postavljajući ih koliko je na nož moglo stati.

Poslije toga Novo je učestvovao u mnogim bitkama, nakon kojih je dobio brojna odlikovanja, među kojima Obilića medalju i Čelični krst koje su njegovi potomci čuvali, kako ističe njegov unuk Radomir K. Tomković, da bi sva ona nestala u vihoru Drugog svjetskog rata.

Iz njegovih ratnih dana vrijedan je pažnje i ovaj događaj. Kad je pred bataljonom kao barjaktar nosio Obilića medalju, natakao je na barjak. Upitan što to radi, odgovorio je: „Kad je na barjaku-svih Brajovića je, a kada je na prsa, samo bi bila moja”.

O junaštvu njegovom i njegovih rođaka iz Osojnika najubjedljivije govori i priča koja se i danas može čuti u Bjelopavlićima, posebno među Brajovićima, o pohodu na Turke Martiničko-Brajovičkog bataljona. Dok su ih čekali, bili su mnogi borci bataljona nestrpljivi, ističući da mogu bez njih, na što je reagovao komandant bataljona Novica Radović i prekorio ih riječima: „Šta se tu hvalite, znajte da je Novo sa sedam Tomkovića (Todor, Pavle, Đoko, Petko, Božo, Neško, Gošo) bolji no ijedan od vas i bez njih nam nema nigdje puta”.

Starac Novo nije posustao ni u napadu na Skadar. Njegovo ratničko iskustvo značilo je mnogo kao podstrek ostalim. Ubio je i zarobljenika Turčina, zato što ga je uvrijedio rekavši mu: „Ćuti ti stari, šta ti znaš?”.

Tada je neko rekao: „Kazniće ga kralj Nikola”. Odmah je reagovao komandant: „Kad bi Nova Tomkovića kažnjavali za tursku glavu, koliko ih je posjekao, da ih ima deset na ramenu nijednu ne bi imao”.

A kada bi nekome nešto osporavali u izvršenju nekog zadatka govorili bi: „ne bi ti pomogao ni handzar Nova Krstova Tomkovića”.

Sa đacima na strijeljanje

Đurović Đordžije Radosav, iz sela Frutka, ponio je rodoljublje i hrabrost sa ognjišta svog doma. Otac Đordžije, dobrovoljac iz Amerike, nije propustio ni jednu bitku u pohodu za oslobađanje zemlje. Zapažen po pokazanom junaštvu i hrabrosti na Solunskom frontu dobija Zlatnu medalju Obilića.

Po oslobođenju dolazi u svoje rodno mjesto.

Njegov sin Radosav ide primjerom svog oca. Završio je učiteljsku školu u Danilovgradu, a njegovo prvo službovanje bilo je u Crmnici. Po završetku Pedagoške škole u Beogradu bio postavljen za nastavnika u Građevinskoj školi u Kragujevcu.

Slijedeći tradiciju svog bratstva i plemena, tog kobnog oktobarskog dana 1941. godine odbija ponudu Njemaca da se izdvoji kao razredni starješina od svojih učenika.

Smjelo je pošao sa svojim odjeljenjem na gubilište u Šumaricama.

Bez mane i straha

Toko Nikin Šaranović

Ni danas, dosta godina otkako je kapetanska titula prestala da postoji i određuje vrijednosti u plemenskoj i bratstveničkoj hijerarhiji, u narodu Crne Gore ne mijenja se mišljenje o značaju te titule, a posebno o ličnostima kojima je ona pripadala.

Jedan od takvih ljudi, bio je Toko Nikin Šaranović.

Toko je bio kapetan Petrušinića, centralnog dijela Bjelopavlića. Prema zapisima i narodnom predanju, na kapetanskom mjestu naslijedio je kapetana Stevana Điknića. Iako je živio relativno kratko, Toko je ostavio zapažen trag kao ratnik, ali i bistrinom uma.

Iz njegovog burnog života, po riječi njegovog bratstvenika Milenka Milovanova Šaranovića, evo jednog karakterističnog detalja.

Taj detalj zabilježio je Milutin Veković u knjizi „manastir Ždrebaonik-Sveti Arsenije Drugi arhiepiskop Srpski”. Događaj se desio na Gospođindan 1861. godine ispred Manastira. Poznato je da su sabore ranije posjećivali crnogorske vladike, a tada je vladar Crne Gore bio knjaz Nikola, kome su Bjelopavlići pripremili dobrodošlicu. Zadovoljan dočekom, istakao je da je ponosan što je gospodar i Bjelopavlića, lijepog i plemenitog soja ljudi. Posmatrao je kola, gdje su pjevali, pored ostalih, i njegovi stihovi o Bjelopavlićima.

Usred tog veselja knjaz se uozbilji, posta sjetan, obori pogled i sjeti se pogibije strica mu Danila. Sa glasom punim prijekora prisutnima se obratio riječima: „E, Bjelopavlići, Bjelopavlići, tako ste otmeni, hrabri, bastaduri i gospodstveni, a raniste mi srce i onakav zločin učiniste”! Poslije kraćeg tajaca, Toko Nikin upita gospodara: „Kakav to zločin učinjesmo, gospodaru?”. „Kakav veliš, ubiste mi onakvoga strica”, odgovori knjaz prijekorno i oštro. Toko reče u odgovoru: „A, duše mi, srećnije puške u Crnoj Gori za tebe nije puklo od puške Todora Kadića”.

„Kako to srećna”, nastavi ozbiljno knjaz.

„A, ta puška da ne puče, ti danas ne bi bio gospodar Crne Gore, no samo desetar ili barjaktar”, reče Toko.

Knjaz ljutitim pogledom prostrijeli Toka, pa nastavi: „Možda je baš tako Toko Nikin, no ničim se ne može opravdati taj zločin, a malo je falilo vama Šaranovićima da i vas kao najbliže rođake Kadića proćeram kao njih iz Crne Gore. Sreća vaša što bijaste tada sa njima u neakvoj krvnoj zavadi. Samo vas to spasi prognanstva”.

Na to će Toko: „Gospodaru, mi tada jesmo bili u zavadi sa njima, ali u životu čovjek je nekad u zavadi sam sa sobom. Znam da Petrovići voljeti Kadiće neće, ali ni oni njih, jer ko te juče bio, ne može ti danas biti mio. No, svi ćemo umrijeti, a Bjelopavlići živjeti i u njima ostati upamćeni”.

Zatim Toko nastavi pripovijedati o veličini kuće Kadića i njihovom ugledu. Bili su najbolje bratstvo u Bjelopavlićima, stasiti, visoki i zgodni momci i djevojke. „Slomili ste Bjelopavlićima desno krilo. Mnogo bi bilo pred Bogom i pred ljudima da ste i nas proćerali, jer bi ste onda slomili oba krila. Kadići van Crne Gore ne mogu opstati, kao što orao bez visine nije orao”.

Tako je Toko Nikin Šaranović progovorio srcem i istinom.

Vaso Brajović – Crnogorac

Istorijska istraživanja u Grčkoj, iako do sada nedovršena, pokazuje da je značajan broj Crnogoraca ratovao u grčkom ustanku.

Najznačajniji je bio Vaso Brajović (1797-1847) iz Bjelopavlića, koji je došao do najviših činova u vojnoj hijerarhiji i nakon završetka ustanka ostao u Grčkoj. Stigao je u Atinu iz Smirne 1829, i priključio ustanku skupa s drugim Crnogorcima.

Sam Vaso Brajović-Crnogorac ovako opisuje učešće u grčkom ustanku: „Na zvuk trube domovina koja je pozvala svoju djecu u odbranu da bi se zbacio turski jaram, napustivši svoju domovinu, djelovao sam u Grčkoj. Ratujući protiv neprijatelja naše vjere, ispunio sam u svakom pogledu svoj dug prema domovini, i moja savjest je time zadovoljena”. Crnogorski korpusi u komandama Grčkog ustanka, integrisali su se sa grčkim. Mnogi Crnogorci stekli su grčko državljanstvo, živjeli su i radili kao Grci, formirali porodice i stekli poštovanje. Kao primjer se navodi sin Vasa Crnogorca, Timoleon Vasos, koji je dospio do čina generala i djelovao i u ustanku na Kritu.

Većina crnogorskih boraca je bila sa područja Bjelopavlića. Zbog strahovanja od posljedica po svoju rodbinu koja je živjela pod turskom vlašću, odbacivali su svoje pravo prezime, i zamjenjivali ga imenom rodog mjesta. Ta činjenica otežava istraživanja o velikom broju boraca za koje se navodi samo ime i nadimak „Crnogorac”. Katalog imena čete Vasa Brajovića, sa datumom od 23. septembra 1824. godine, obuhvata 22 osobe sa nadimkom „Crnogorac”. Kao primjere navodim: Jovan Montenegrin, Jovan Slavan Crnogorac, Grigorije Đurović, Rade i Radoš Crnogorac, koje Vaso naziva braćom. Pod Vasovim vođstvom učestvuju crnogorski borci u mnogim bitkama širom Grčke (u oblasti Euboje i Istočne Stereje, u bici kod Stira, u opsadi Karista i u bici kod Vrisakija, a posebno u pomorskoj operaciji na Pasari).

Grčka priznaje veliki doprinos Vasa Crnogorca i u pismu sa datumom od 20. decembra 1826. D. Ispilatis piše Vasu Crnogorcu: „Hrabri generale, od strane mnogih i naravno od strane generala Evmorfopulosa, obaviješten sam o tvom patriotizmu, o tvom generalskom duhu i tvojoj hrabrosti...”.

Na najprometnijoj podgoričkoj ulici, preko puta „Telekoma” 19. decembra 2003. godine konzul Republike Grčke u Podgorici Sotirios Atanasiju na svečanosti prilikom otkrivanja spomenika Vasu Brajoviću (Vasu Mavrovunjotisu), grčkom heroju crnogorskog porijekla, pored ostalog je rekao:

„Vaso Mavrovunjotis je bio izuzetna ličnost, hrabar Crnogorac, izvanredan vojnik, briljantni političar, koji je sav svoj život posvetio promociji vrijednosti slobode i nacionalne nezavisnosti. Rođen je 1797. godine u Bjelopavlicima, a 1817. bio je primoran da napusti Crnu Goru kako bi izbjegao progone Otomanske imperije. Hiljade stranih dobrovoljaca došlo je u Grčku da pomogne ustanicima. Među njima bio je i značajan broj Crnogoraca. Vaso Crnogorac bio je vođa jednog njihovog odreda. Učestvovao je u mnogim pobjedničkim bitkama, uglavnom na ostrvu Eubeja. Dragocjena pomoć crnogorskih boraca istorijski je potvrđena u više zvaničnih dokumenata ovog perioda.

Pored vojničkih vrlina, hrabrosti i posvećenosti uspješnom ishodu ustanka Vaso Crnogorac bio je i vojni predstavnik na Drugoj narodnoj skupštini. Grčka priznaje doprinos Vasa Crnogorca, ukazala mu je čast, proglašivši ga narodnim herojem”.

Kraj